

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМЪТ В ДРЕВНОГРЪЦКАТА ПРАВНО-ФИЛОСОФСКА МИСЪЛ

ас. Пламен Калев*

§ 1. Общи бележки

Историята на цивилизацията е изпълнена с множество примери за наличие на постоянен стремеж към уреждане и преуреждане на обществения живот. Всъщност това е процес на институционализиране на обществената действителност.

Институционалността е начини на формиране, съществуване и функциониране на съдържанието на явленията от обществената действителност. Институционалността се проявява като организационна и нормативна. Разновидност на организационната институционалност на обществото е държавната реалност, а на нормативната – правната действителност.¹ В този смисъл специфичната институционалност е общо и определящо качество на държавната реалност и на правната действителност.

На все по-развиващата се институционалност на държавната реалност и на правната действителност съответства непрекъснатото развиващо се използване на институционалния подход при тяхното изследване.² Поради това всяко исторически създадено методологично учение на юриспруденцията е израз на отношение към институционалността на държавната реалности и на правната действителност. Задачата на настоящия текст е да разкрие проявлението на институционализма като подход към правната действителност в древногръцката правно философска мисъл.

В историята на древногръцката правно философска мисъл се очертават три периода. През първия период – наричан още ранен период – представите за правото на древните гърци се рационализират и

---

* Авторът на настоящия текст е асистент по теория на държавата и правото в ЦЮН на БСУ. Член е на Българската асоциация по философия на правото и социална философия, която е част от Международната асоциация по философия на правото и социална философия.

¹ Бойчев, Г., Правният институционализъм, С., 2009, с.86.

² Пак там, с.87.

в резултат от това се формира правно философският подход. Първите наченки на рационализация на древногръцката правната мисъл са в творчеството на Омир и Хезоид, а пионерите в приложението на правно философския подход са знаменитите седем мъдреци. Вторият период е време на възход на полисната система и разцвет на древногръцката правно-философска мисъл. Правно-философските възгледи през този период са представени в ученията на Демокрит, софистите, Сократ, Платон и Аристотел. През третия период – по известен сред историците като период на елинизма – полисната система е в упадък поради попадането на гръцките полиси първоначално под властта на Александър Македонски, а по-късно и под властта на Рим. Правно-философските възгледи от този период са представени в ученията на Епикур, стоиците и Полибий.

Всеки един период от развитието на древногръцката правно-философска мисъл заслужава самостоятелна преценка от позициите на правния институционализъм. Това е така, защото във всеки един от представените периоди се откриват приноси и съответно недостатъци при разкриване на институционалните качества на правната действителност. В тази връзка в последващото изложение в три самостоятелни параграфа ще спрем вниманието си върху проявите на институционализма на всеки един от горе очертаните етапи в развитието на древногръцката правно-философска мисъл.

В западната правна традиция първите прояви на отношение към институционалността на правната действителност могат да се открият в древногръцката правно-философска мисъл. Още в самото начало е важно да се отбележи, че древногръцките представи за правото не правят изключение от извода, че представляват несъзнателен принос за разкриване на институционалните качества на правната действителност. Причината древните гърци да не осъзнават своя принос за разкриване на институционалните качества на правната действителност е обстоятелството, че в пределите на древногръцкото обществено съзнание никога не е съществувал обособен дял със специфично правна ориентация.³ Древните гърци познават една неразчленена наука, която обхваща и представите за правото. Това е така, защото древногръцките мислители не са юристи, нито в сегашния смисъл на думата, нито според тогавашните разбирания. Те са философи, поставили проблемите на правото в центъра на своите изследвания. По този начин правото се превръща в част от една по-обща философска докт-

³ Кели, Дж., Кратка история на западната теория на правото, С., 1998, с.16.

рина, в чиито рамки представата за правната действителност се формира на база характерния за тази доктрина мироглед и става част от една цялостна представа за света.

Древните гърци си представят света дуалистично. Те приемат паралелното съществуване на два различни свята – истински свят на идеите и светът на сетивните възприятия. Докато светът на идеите – този невидим според техните представи свят – е вечен и неизменен, то светът на възприятията е преходен и променлив.

Посоченият дуализъм е изходна точка и на древногръцките правно-философски възгледи. Древните гърци приемат, че правната действителност разкрива две страни – мета юридическа и юридическа. Двете страни на правната действителност съществуват в различни измерения. Докато мета юридическата страна принадлежи на истинския свят на идеите и поради това нейните компоненти притежават качествата вечност и неизменност, то юридическата е част от сетивния свят на възприятията и като самия него е преходна и променлива. Това преценено от позициите на правния институционализъм идва да покаже, че древните гърци за първи път в историята на западната правна традиция обръщат внимание на двойствената субстанциална същност на правната действителност.

Прави впечатление, че древногръцките философи проявяват изследователски интерес единствено към мета юридическата страна на правната действителност и изобщо не се интересуват от нейната юридическа страна. Показна в това отношение е тоталната липса на правно догматична интерпретация в техните изследвания. Причината е вече споменатото обстоятелство, че древногръцките мислители по професия не са юристи.

***

§ 2. Институционализмът в зората на древногръцката правна мисъл

В древногръцката културна традиция представата за двойствената субстанциална същност на правната действителност се среща за първи път в поемите на Омир и Хезоид.

В творчеството на Омир тази представа е изразена чрез понятията „дике” и „темис”. Докато „дике” има своя произход в истинския свят на идеите и поради това е вечната и неизменна справедливост, то „темис” е преходното и променливо обичайно право. Така „дике” се явява израз на мета юридическата страна на правната действителност, а „темис” – на нейната юридическа страна.

В поемите „Илиада” и „Одисея” Омир схваща правните обичаи като конкретно проявление на вечната справедливост в света на сентивните възприятия.⁴ По този начин древногръцкият поет несъзнателно достига до мисълта, че в процеса на правно институционализиране взема участие вечната справедливост, която е неправно ценностно оценъчно явление. В неговите съчинения тази мисъл е все още в зародиш и поради това непълна. Празноти се наблюдават в две насоки.

Първо, в поемите си Омир въздига единствено вечната справедливост за неправно ценностно оценъчно явление. Древногръцкият автор не успява да прозре, че всъщност в процеса на правно институционализиране вземат участие и други неправни ценностни оценъчни явления.

Второ, Омир не търси и не дава отговор на въпроса защо е необходимо в процеса на правно институционализиране да участва неправното ценностно оценъчно явление справедливост. По този начин древногръцкият поет не успява да разкрие специфичната роля на справедливостта в процеса на правно институционализиране.

Мисълта за неправни ценностни оценъчни явления срещаме и в поемите на Хезоид. В неговото творчество тази мисъл също остава в начален етап на развитие.

В поемите си Хезоид представя боговете като олицетворение на различни нравствено-правни принципи. Така например в поемата „Теогония” се разказва, че от брака между Зевс (олицетворение на всичко свършено) и Темида (олицетворение на вечния естествен ред) се раждат две дъщери богини. Едната Дике е олицетворение на справедливостта, а другата Евномия олицетворява законността.⁵ Всъщност двете сестри богини са олицетворение на неправни ценностни оценъчни явления.

За разлика от Омир, Хезоид в представите си за неправните ценностни оценъчни явления не е така проникателен и не успява изобщо да прозре, че тези явления вземат участие в процеса на правно институционализиране.

Принос за утвърждаване на мисълта за неправни ценностни оценъчни явления имат и така наречените „седем мъдреци” на древна Гърция. Към тях обикновено се причисляват имената на Талес, Питак, Периандър, Биант, Солон, Клеобул и Хилон.⁶

⁴ История на политическите и правните учения, С., 1989, с.27.

⁵ Пак там, с.28.

⁶ Цит. съч., с.28; Стоянов, Ж., Философия на правото, С., 1993, с.22.

Специално внимание сред „седемте мъдрци“ заслужава Солон. Поради това, че през целия си живот се проявява като знаменит реформатор и държавен деятел, неговите приноси за разкриване на институционалните качества на правната действителност следва да се потърсят в осъществената от него политическа и законодателна дейност.

Солон живее във време на остри политически и социални борби между атинския демос и представителите на атинската демокрация, които основно се очертават като борби между длъжници и кредитори. В условията на антагонизъм между бедни и богати Солон се оказва компромисна фигура, на която еднакво се доверяват двете страни. Поради тази причина е избран за пръв архонт и като такъв бива оправомощен с широки правомощия на посредник между враждуващите сили в атинското общество. След като поема държавните дела в свои ръце Солон издава редица нови закони, с помощта на които съществено реформира социално-политическия живот в атинския полис. Солон се стреми да издаде законодателство, в което правно да е институционализирана справедливостта като мяра в разпределителните отношения и в отношенията на възмездие. Пример е законът, с който Солон отменя робството за дългове. Всички поробени длъжници на частни и държавни задължения са освободени. Наред с това Солон налага забрана за напред заемите да се обезпечават с лично робство.

Въпреки значителната практическа деятелност Солон остава, както всички други древногръцки философи, сякаш за юридическата страна на правната действителност и изобщо не подлага на анализ нейните институционални качества.

Солон не е последователен в представите си и относно мета юридическата страна на правната действителност. Подобно на всички други разгледани до момента древногръцки философи, Солон не успява да отговори на въпроса защо в процеса на правно институционализиране вземат участие неправни ценностни оценъчни явления.

***

§ 3. Институционализмът в периода на разцвет на древногръцката правно-философска мисъл

До отговора на горе поставения въпрос древногръцкото обществено съзнание успява да достигне в периода на разцвет на гръцката правно-философския мисъл.

Първият сред древногръцките философи, който успява да разкрие специфичната роля на участващите в процеса на правно институци-

онализиране неправни ценностни оценъчни явления е Демокрит. В съответствие с дуалистичното разбиране за света Демокрит приема, че докато обществото е резултат от общественото развитие, изразяващо се в еволюцията от стадото към цивилизацията, то това не важи за полиса и за неговите закони, които възникват от човешка дейност.⁷ Демокрит изисква полисното законодателство съдържателно да съответства на естествената природа. Единствено по този начин нормите на позитивното право е възможно да бъдат справедливи. Несправедливо – казва Демокрит – е онова, което противоречи на природата. По този начин Демокрит въздига справедливостта като неправно ценностно оценъчно явление, което посредством процеса на правно институционализиране е желателно да се отрази в нормативните предписания на позитивното право. Отразяването е желателно. В противен случай позитивното законодателство ще е несправедливо. Демокрит категорично отказва да се подчини на несправедлив позитивен закон. Според него мъдрецът не е длъжен да се подчинява на законите, които противоречат на природата и следва да живее свободно и независимо от лошите закони.⁸ С този възглед Демокрит е първият и единствен древногръцки философ, който категорично обявява противоречащите на справедливостта позитивни закони за незадължителни. По този начин Демокрит е първият в историята на правната мисъл, който в известна степен успява да разкрие специфичната роля на справедливостта в процеса на правно институционализиране. Институционализираната в правото справедливост участва в изграждането на мета юридическата страна на правната действителност, която на свой ред е критерий за легитимност на правото. Точно такъв е възгледът на Демокрит. Отказ от подчинение на нормите на несправедливото право, защото последното е нелегитимно.

Навлизането на въпросите, касаещи правото в кръга на широкото философско обсъждане и несъзнателното приложение на институционалния подход в правните изследвания е свързано с имената на софистите. Появата на тяхното творчество се отнася около V век пр.н.е. Наименованието „софист” произтича от думата „софос”, чието значение е мъдър. Софистите професионално са се изявявали като учители по мъдрост, включително и по въпросите на държавата и правото.

Софистите не съставляват никаква единна школа. Основна причина за това е съдържателното различие в техните правно-философски

⁷ Стоянов, Ж., *Философия на правото*, С., 1993, с.24.

⁸ *Древногръцките материалисти. Фрагменти и текстове*, С., 1958, с.216 и с.225.

възгледи. Обединяващият всички софисти фактор следва да се търси в характерния за всеки един софист стремеж към мъдростта.

В историята на древногръцката правно-философска мисъл се очертават две поколения софисти – стари и млади. Изследователски интерес предизвикват правно-философските възгледи както на старите софисти, така и на техните млади наследници, защото и едните, и другите в различна степен допринасят за разкриване на институционалната същност на правната действителност.

Със славата на много знаещ софист и блестящ оратор се ползва Протагор. Съпоставен с останалите софисти Протагор има най-малък принос за разкриване на институционалната същност на правната действителност. Все пак той успява да достигне до идеята, че съществуват определени неправни ценностни оценъчни явления. Според него това са справедливостта и равенството. Въпреки това Протагор остава далеч от представата, че тези явления участват в процеса на правно институционализиране на обществените отношения.

До тази мисъл достига друг представител на софистите. Това е Горгий, който с Протагор е един от най-знаменитите софисти. Оценявайки високо достиженията на човешката култура, този древногръцки философ определя писаното законодателство като страж на справедливостта. Практически позитивното право може да осъществи защитна функция на справедливостта в случай, че последната е правно институционализирана. Това дава основание да приемем, че Горгий схваща справедливостта като неправно ценностно оценъчно явление, участващо в процеса на правно институционализиране. С това се изчерпва неговия принос за разкриване на институционалната същност на правната действителност. Горгий не разкрива специфичната роля на справедливостта в процеса на правно институционализиране.

Друг представител на софистите, чието творчество заслужава внимание от позицията на правния институционализъм е Хипий. Той пръв между софистите рязко противопоставя природата от една страна на позитивния закон, от друга страна. Законът на природата в трактовката на Хипий се представя като истинско естествено право, което противостои на грешния, изкуствен човешки закон. Обръщайки се към своите събеседници, граждани на различни полиси, Хипий казва: „Хора, събрали се тук! Аз считам, че всички вие сте роднини, близки, съграждани – по природа, а не по закон, защото подобното е сродно на подобното по природа, а законът властвайки над хората, ги принуждава към много неща, които са противни на природата.”⁹ Приве-

⁹ История на политическите и правните учения, С., 1989, с.36.

дения цитат идва да покаже, че Хипий схваща естествените права като неправни ценностни оценъчни явления, които не участват в процеса на правно институционализиране. Поради това позитивно установеното право е квалифицирано от Хипий като грешен закон. Погрешността идва от обстоятелството, че позитивното право не отразява естествените права на личността. По този начин е невъзможно да се конструира мета юридическата страна на правната действителност. Погрешният за Хипий закон не е нелегитимен. Това е така, защото Хипий, за разлика от Демокрит, не призовава адресатите на правните норми да не им се подчиняват в случай, че последните не отразяват в себе си неправни ценностни оценъчни явления.

Подобни на разбиранията на Хипий за институционалната същност на правната действителност има софистът Антифонт. Като обосновава положението на равенство по природа на всички граждани, този древногръцки философ се позовава на това, че естествените потребности са еднакви за всички хора, независимо дали са елини или варвари, благородни или прости. За него съществуващото неравенство между хората произтича от предписанията на позитивните закони, а не от природата. „По природа – казва Антифонт – ние всички сме равни във всяко отношение, при това еднакво варвари и елини. Тук е уместно да се обърне внимание – продължава мисълта си Антифонт – че у всички хора природните нужди са еднакви.”¹⁰ От този достигнал до нас текст ясно личи как Антифонт, също като Хипий, е на мнение, че предписанията на позитивното законодателство са погрешни. Грешките на позитивното право според него се дължат отново на отсъствието на справедливостта в процеса на правно институционализиране. Поради това Антифонт отбелязва, че „...много предписания, призвани за справедливи по закон, са враждебни на природата на човека.”¹¹ Според него дори полезните постановки на закона са окови за човешката природа, докато повелите на природата носят на човека свобода.

Наред със справедливостта Антифонт си представя и свободата като неправно ценностно оценъчно явление. В неговите представи, подобно на справедливостта, свободата също отсъства от процеса на правно институционализиране.

Както Хипий, така и Антифонт спира до тук в разбиранията си за институционалната природа на правната действителност. Тези автори не се занимават със специфичната роля в процеса на правно институ-

---

¹⁰ Пак там, с.36.

¹¹ Пак там, с.36.

ционализиране на неправните ценностни оценъчни явления справедливост и свобода. Поради това запазват мълчание по въпроса как следва да се процедира с противоречащите на мета юридическата страна на правната действителност норми на позитивно установеното право.

Тразимах е един от най-ярките софисти от младото поколение. За разлика от останалите софисти този философ приема справедливостта за правно институционализирана.

Неговата постановка е различна. Тразимах приема съществуването на една естествена справедливост. Нейното съдържание се свежда до властта на по-силния над по-слабия. „Справедливостта, твърдя аз – казва Тразимах – е това, което е угодно на по-силния.”¹² Тази естествена справедливост древногръцкият философ вижда институционализирана в позитивното право. Това е така, защото Тразимах приема, че във всяка една държава властта установява закони в своя полза. Така Тразимах обратно на всички други древногръцки философи мисли, че погрешността на позитивното законодателство произтича не от неучастието на справедливостта в процеса на правно институционализиране, а напротив позитивното право е погрешно, защото институционализира естествената справедливост. По този начин Тразимах се проявява като негативно настроен спрямо идеята за необходимост в процеса на правно институционализиране да участват неправни ценностни оценъчни явления. Причината е неговата неправилна представа за справедливостта. В неговото съзнание справедливостта не се схваща като неправно ценностно оценъчно явление. За него справедливостта не може да бъде ценност при условие, че предписва господство на по-силния спрямо по-слабия.

В същия дух са разсъжденията на Пол Агригентски, ученик на Горгий. Неговите интереси са насочени преди всичко към практическата политика и емпиричната реалност на държавния живот. Според този представител на младото поколение софисти докато в отношението между хората все едно няма справедливост, по-добре е човек сам да създаде справедливост. С този възглед Пол Агригентски остро се противопоставя, естествената справедливост да участва в процеса на правно институционализиране. За древногръцкият философ по-правилно е правото да не се стреми съдържателно да съответства на мета юридически критерии, а да се съобрази със самото себе си. Той не успява да прозре, че правото не разполага със собствена ценност и пора-

---

¹² Пак там, с.37.

ди това се налага в процеса на правно институционализиране да вземат участие определени неправни ценностни оценъчни явления.

В този ред на мисли се движи атинският аристократ и софист Каликъл. От Платон научаваме, че Каликъл рязко противопоставя естественото право на позитивния закон и общоприетия обичай. „Според мен – казва Каликъл – законите се създават от слабите, а те са болшинство. Те създават тези закони за себе си и за собствената си полза, раздавайки щедро и похвали, и порицания”.¹³ От тази позиция Каликъл също подлага на критика позитивното законодателство не защото, че не институционализира неправни ценностни оценъчни явления, а точно обратно затова, че тези явления са отразени в правото.

Принципен критик на софистите е Сократ. Въпреки това възприема редица техни идеи относно институционалността на правната действителност.

Както софистите, така и Сократ прави разлика между естествено право и позитивен закон. Това всъщност е разграничение между мета юридическата и юридическата страна на правната действителност. По примера на останалите древногръцки философи Сократ оставя в страни от своите интереси въпросите свързани с юридическите качества на правната действителност и научно разработва единствено нейната мета юридическа страна.

Сократ приема, че съществуват неправни ценностни оценъчни явления, които вземат участие в процеса на правно институционализиране. Подобно на Демокрит и на софистите, Сократ не се ограничава единствено до справедливостта. Той признава необходимостта в процеса на правно институционализиране да вземат участие и други неправни ценностни оценъчни явления. Водим от тези възгледи Сократ обръща сериозно внимание на неправното ценностно оценъчно явление свобода. Израз на институционализираната свобода древногръцкият философ вижда във възможността на всеки пълнолетен гражданин на атинския полис в съответствие с полисното законодателство да напусне Атина в случай, че не е съгласен с начина на държавно устройство и управление. „Атиняните – казва Сократ – са свободни да заминат където желаят като имат право да вземат със себе си цялото си имущество.”¹⁴ Тази свобода на атинските граждани е правно институционализирана в полисното законодателство. Всъщност по силата на

---

¹³ Пак там, с.38.

¹⁴ Пак там, с.39.

това законодателство атиняните могат свободно да формират воля и свободно да предприемат действия по нейното осъществяване.

В представата си за свободата като институционализирано неправно ценностно оценъчно явление Сократ не е последователен. Това е така, защото древногръцкия философ не разкрива специфичната роля на свободата в процеса на правно институционализиране.

Значително по-последователен е Сократ в разбиранията си за справедливостта. Според него неправното ценностно оценъчно явление справедливост взема активно участие в процеса на правно институционализиране и по този начин придава на позитивното право качеството законност. Законността за Сократ е основание за задължителност на нормите на позитивното право, а те са законни когато институционализируют справедливостта.

Според Сократ справедливостта е винаги правно институционализирана. Основание да твърдим това ни дава обстоятелството, че за него законното и справедливото са едно и също нещо. Доказателство за това равенство е отказът на Сократ да послуша приятелите си да пристъпи нормите на позитивното право като избяга от затвора и по този начин да осуети изпълнението на наложената му явно несправедлива смъртна присъда.

Един от най-ревностните последователи на Сократ е Платон. Той възприема естествено правния идеал на Сократ, че законното и справедливото са едно и също нещо. Въпреки това Платон не успява да доразвие идеята на Сократ относно специфичната роля на справедливостта в процеса на правно институционализиране.

Както Сократ, така и Платон не ограничава неправните ценностни оценъчни явления единствено до справедливостта. В съчиненията си Платон отделя значително внимание на не правното ценностно оценъчно явление равенство. В представите си за равенството той се намира под влиянието на питагорейците. Това е така, защото Платон отмерва равенството с помощта на характерната за питагорейците цифрова мистика. За него гражданите са равни, но за разлика от питагорейците принципът на равенството се третира аристократично – като геометрично изискване, а не като аритметично равенство.

Платон препоръчва на законодателя умереност в процеса на правно институционализиране на обществените отношения и на явленията, които не са обществени отношения, но породените от тях последици е необходимо правно да се регулират.

Последващото развитие на древногръцката правно-философска мисъл след Платон е свързано с името на неговия ученик и критик Аристотел. Негови са крилатите думи: „Платон ми е приятел, но по-голям приятел ми е истината”.

Аристотел е роден в малкия елински град Стагира и поради това често изследователите на античността го наричат Стагирит. Още на седемнадесет годишна възраст Аристотел се установява на територията на атинския полис. През първите години в Атина изучава в детайли създадените до момента философски учения. Впоследствие Аристотел преподава в основаната от Платон Академия. След смъртта на нейния основател Аристотел напуска Академията. Не след дълго напуска и Атина. През годините посещава и живее в много други древногръцки полиси. В периода около 342-340 г. пр. н.е. по покана на македонския цар Филип II се занимава с възпитанието на неговия син Александър.

В своите възгледи за правната действителност Аристотел споделя становищата на Сократ и Платон за съвпадението на справедливото и законното. За него правото олицетворява справедливостта в отношението между хората. Така Аристотел се присъединява към онази група древногръцки философи, които разглеждат справедливостта винаги като правно институционализирано неправно ценностно оценъчно явление.

В учението си за справедливостта Аристотел разграничава два вида справедливост. Първата нарича уравниелна справедливост. Посредством нейното участие в процеса на правно институционализиране се постига „аритметично равенство” в обществените отношения. Това е при гражданскоправните сделки, обезщетяването на вреди, налагането на наказания и т.н.

Втората разновидност на справедливостта Аристотел нарича разпределителна справедливост. Посредством участието на този втори вид справедливост в процеса на правно институционализиране се постига „геометрично равенство” в обществените отношения. Това е при разпределението на общите блага по достойнство, пропорционално на приноса на всеки член на обществото.

Аристотел дава висока оценка на законодателните реформи на Солон. В тях вижда осъществен процеса на правно институционализиране не само на справедливостта, а и на други неправни ценностни оценъчни явления. Това са неправните ценностни оценъчни явления свобода и равенство. Според Аристотел основната причина за недо-

волство и преврати в държавата е липсата на равенство в процеса на правно институционализиране на обществените отношения и други явления, подлежащи на регулиране или регламентиране.

Интересни са възгледите на Аристотел относно взаимоотношението справедливост от една страна и от друга свобода и равенство. Според него постигането на справедливост в обществените отношения е възможно единствено между свободни и равни хора. С този възглед Аристотел е първият сред древните гърци, който успява да достигне до идеята, че справедливостта служи на законодателя и като критерий за оценка на начина на институционализиране в правото на останалите неправни ценностни оценъчни явления.¹⁵ В този случай степента на справедливост на правото е свързана със степента, в която то установява равна мяра на свобода.¹⁶

В духа на традиционния за древногръцкото обществено съзнание дуализъм Аристотел разделя правото на условно и естествено. Под естествено право древногръцкият философ разбира правен ред, който навсякъде има еднакво значение и не зависи от неговото признаване или непризнаване, а под условно право – позитивно установеното по-лисно законодателство.

Сред древногръцките философи Аристотел е и първият, който поставя изискването естествените права да намерят своя израз, въплътяване и спазване в закона. Това е възможно да се случи посредством участието на естествените права в процеса на правно институционализиране.

За разлика от Демокрит, Аристотел не успява да прозре специфичната роля на неправните ценностни оценъчни явления в процеса на правно институционализиране. Той не достига до идеята, че посредством участието на тези явления в процеса на правно институционализиране се формират мета юридическите качества на правото, които от своя страна определят неговата легитимност. Въпреки това Аристотел е на крачка от това прозрение с твърдението, че при отстъпление на позитивното право от естествените права ще доведе неизбежно до деспотично насилие и изграждане на закона в средство за деспотизъм.¹⁷

***

¹⁵ Бойчев, Г., Правният институционализъм, С., 2009, с.157.

¹⁶ Ролс, Дж., Теория на справедливостта, С., 1998, с. 609-696.

¹⁷ История на политическите и правните учения, С., 1989, с.51.

§4. Институционализмът в древногръцката правоно-философска мисъл през периода на елинизма

Кризата в древногръцката държавност през елинистичния период се отразява отчетливо в представите на древните гърци за институционалната същност на правната действителност. В края на четвърти век пр.н.е. древногръцките полиси изгубват своята независимост и попадат първоначално под македонска и в последствие под римска власт. Успешните военни походи на Александър Македонски поставят началото на елинизацията на древния Изток и водят до формирането на елинистични монархии. В средата на втори век пр.н.е. могъщата македонска държава се превръща в провинция на Рим.

Правоно-философската мисъл от този период намира израз в ученията на Епикур, стоиците и Полибий.

Епикур е продължител на атомистичното учение на Демокрит, като поддържа възгледа, че природата се развива по свои собствени закони, без намесата на боговете. Обединяващото звено между развиваните от него физически и правоно-философски представи е етиката.

Цялата епикурейска етика носи индивидуалистичен характер. В нейните рамки Епикур развива възгледи за основните ценности като удоволствие, свобода и безметежно спокойствие на духа. От позицията на правния институционализъм за нас интерес представлява единствено неговата представа за свобода.

Свободата на човека според Епикур е неговата отговорност за разумния избор на своя начин на живот. Всеки сам е свободен да направи избора как да живее. Сферата на човешката свобода е сфера на неговата отговорност за себе си.

На развиваната от Епикур етика съответства в политически смисъл формата на умерена демокрация. При нея господството на законите се съчетава в максимално възможна степен със свободата и автономията на отделните индивиди. Самото съчетание на законите със свободата изисква последната да бъде правоно институционализирана. Това много добре е осъзнато от Епикур.

Основният недостатък на учението на Епикур е сходен с недостатъците във възгледите на болшинството древногръцки философи. Подобно на тях Епикур не успява да отговори на въпроса защо свободата като неправно ценностно оценъчно явление взема участие в процеса на правоно институционализиране.

Интересни са възгледите на стоиците относно институционалната същност на правната действителност. Основател на стоицизма е Зенон. В историята на стоицизма се разграничават три периода: древна, средна и нова Стоя. Главни представители на древната Стоя освен зенон са Клеант и Хризип. Водещи представители на средната Стоя са Панетий и Посийдоний. Представители на новата Стоя, останала в историята като римска Стоя, са Сенека, Епиктет и император Марк Аврелий.

Според стоицизма вселената се управлява от съдбата. Тя ката управляващо и господстващо начало се проявява едновременно като разум на вселената или като закон на всичко истинско във вселената, управляема от провидението, или разум, съобразно с който станалото е станало, ставащото става и предстоящото ще стане. По този начин учението на стоицизма въздига съдбата в всеобщ естествен закон с божествен произход и смисъл. Този естествен закон е израз на истинската справедливост. Справедливо е това, което се случва според предписанията на съдбата. Що се касае за позитивното законодателство, стоиците изискват неговото неотклонно спазване в случай, че съответства на естествения закон на съдбата. Съдържателното съответствие на позитивното законодателство със закона на съдбата е възможно единствено когато естествената справедливост вземе участие в процеса на правно институционализиране на позитивното право. Изискването на стоиците позитивният закон да съответства на естествената съдба не означава нищо друго, освен че съдбата посредством естествената справедливост участва в процеса на правно институционализиране.

В представата си относно институционалната същност на правната действителност стоиците подобно на повечето древногръцки философи остават в ограничени рамки. Те не дават отговор на въпроса защо е необходимо позитивното законодателство съдържателно да съответства на естествената справедливост. Тяхното мълчание по този въпрос е пречка да се достигне до разкриване на специфичната роля на справедливостта в процеса на правно институционализиране.

Учението на стоиците оказва силно влияние върху възгледите на Полибий – виден древногръцки историк и политически деец. Правно-философските възгледи на Полибий са материализирани в неговия знаменит труд „История в четиридесет книги”. В своя опит за цялостно обхващане на историческите явления той се опира на представата на стоиците за съдбата. За него съдбата, както при стоиците, е всеобщ естествен закон. Позитивното законодателство според Полибий тряб-

ва да институционализира съдбата. По този начин в предписанията на позитивните правни норми ще се отрази неправното ценностно оценъчно явление справедливост. Полибий също не успява да разкрие специфичната роля на естествената справедливост в процеса на правно институционализиране.

От направеното изложение става ясно, че правно-философските мисли на древните гърци внасят съществен принос за разкриване на институционалните качества на правната действителност. Както посочихме в началото на текста древните гърци не са юристи по професия. Те професионално се занимават с философстване. Въпросите на правото заемат централно място в техните философски изследвания. Това е причината, поради която древногръцкото обществено съзнание остава без разглеждане юридическата страна на правната действителност и се ангажира единствено с нейната мета юридическа институционалност.

Разбира се наред с положителните моменти в древногръцката представа за мета юридическата институционалност на правната действителност стана ясно, че древногръцките философи понякога допускат редица грешки. Не са рядкост и случаите, в които те мълчат по един или друг въпрос относно институционалната същност на правната действителност. По този начин се достига до празнини в древногръцката правно-философска мисъл относно институционалната същност на правната действителност.

Древногръцката правно-философска мисъл е с изключително богато съдържание. В рамките на този формат е невъзможно да се представи една подробна, цялостна и завършена картина на институционализма в древногръцкото обществено съзнание. В тази връзка ценното на предложения текст е, че полага фундамента на едно бъдещо изследване. Древногръцките представи за институционалната същност на правната действителност заслужават по-подробно изследване на монографично равнище.

РЕЗЮМЕ

История цивилизации наполнена множеством примеров постоянным желанием урегулировать и переустройством общественной жизни. Фактически, это процесс институционализации социальной реальности. Институционализация это способ формирования, существования и функционирования содержания явлений социальной реальности. Институционализация является организационно и правовой. Разнообразие организационной институционализации общества является государственной реальностью, а на нормативная - правовая реальность. В этом смысле, удельная институционализация общее качество и определения состояния правовой реальности и государственной реальности. Постоянно растущая институционализация состояние правовой действительности и реальности соответствует постоянно развивается использования институционального подхода к их изучению. Поэтому любой исторически сложившаяся методологическая изучение юриспруденции является выражением уважения к государственной институциональности действительности и правовой действительности. Целью данной работы является выявление проявления институционализма как подход к правовой реальности в греческой правовой-философской мысли.

SUMMARY

The history of civilization is filled with many examples of a constant desire to settle and re-arrangement of social life. In fact, it is a process of institutionalization of social reality. Institutionalization is a way of formation, existence and functioning of the content of the phenomena of social reality. Institutionalization occurs as organizational and legal. Variety of organizational institutionalization of civil society is a reality and the normative - legal reality. In this sense, the specific institutionalization is total quality and determining the state of the legal reality and reality. The ever-growing institutionalization of the state of the legal reality and reality corresponds continuously evolving use of the institutional approach to their study. Therefore, any historically established methodological study of jurisprudence is an expression of respect to the state institutionality reality and legal reality. The purpose of this paper is to reveal the manifestation of institutionalism as an approach to the legal reality in Greek legal-philosophical thought.